

DARIUSZ GIERCZAK
Herder-Institut Marburg
dariusz.gierczak@herder-institut.de

Możliwości prezentacji rozwoju miast w wersji drukowanej i cyfrowej na przykładzie *Historyczno-topograficznego atlas miast śląskich*

Zarys treści. Rozwój Internetu stał się poważnym wyzwaniem dla wydawców i autorów publikacji drukowanych. Jednak pomimo obaw związanych z tym nowym medium oraz z przyszłością druku, istnieją możliwości wykorzystania obydwu form edycji, które poprzez odpowiednie dopasowanie treści do danego medium zwiększają atrakcyjność produktu. Przykładem takiej hybrydowej publikacji jest *Historyczno-topograficzny atlas miast śląskich*, którego wydanie drukowane zawiera obszerniejsze teksty o rozwoju poszczególnych miast w okresie od początków XIX w. po teraźniejszość z przypisami i bibliografią oraz edycję map topograficznych w jednolitej skali 1:25 000. Wersja internetowa natomiast oferuje dodatkowe, multimedialne możliwości wizualizacji rozwoju prezentowanych miejscowości.

Słowa kluczowe: atlasy historyczne miast, publikacje hybrydowe, mapy topograficzne, zdjęcia lotnicze

1. Cyfra kontra druk?

Podziały między zwolennikami publikacji cyfrowych i drukowanych przebiegają wzdłuż różnych granic; są one wyjątkowo wyraźne pomiędzy różnymi grupami wiekowymi. Niezależnie jednak od osobistych preferencji należy zauważyć, że publikacje cyfrowe odgrywają coraz większą rolę także w świecie nauki. Nieraz pojawiają się komentarze mówiące wręcz o walce między tymi dwoma rodzajami publikacji.

Zespół pracujący nad wydaniem *Historyczno-topograficznego atlasu miast śląskich* jest jednak innego zdania. Znaczna część publikacji dostępnych w formie elektronicznej i papierowej różni się od siebie jedynie formą wydania (tudzież zapisu i dystrybucji), lecz nie w sferze treści. Tego typu wydawnictwa są wystawione na bezpośrednią konfrontację z przeciwnikami danej formy zapisu. Istnieją jednak w licznych przypad-

kach argumenty, przemawiające za sporządzeniem publikacji hybrydowych, czyli powstających zarówno w formie cyfrowej jak i drukowanej, które poprzez pewne modyfikacje zawartości – zależnie od wykorzystywanego medium – uzupełniają się wzajemnie. Ciekawe efekty takiego zróżnicowania można uzyskać w opracowaniach zawierających zarówno tekst jak i ilustracje oraz mapy. Poniżej zostaną one przedstawione na przykładzie wspomnianego atlasu.

Historyczno-topograficzny atlas miast śląskich powstaje w Instytucie Herdera (Herder-Institut) w Marburgu przy współpracy z Instytutem Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu i Biblioteki Państwowej w Berlinie (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz). Poza partnerską współpracą instytucjonalną, na atlas składają się opracowania o rozwoju poszczególnych miast 29 autorów z Polski, Czech i Niemiec¹.

2. Rozwój koncepcji *Historyczno-topograficznego atlasu miast śląskich*

Idea projektu narodziła się w trakcie inwentaryzacji unikatowego zbioru zdjęć lotniczych niemieckiej Luftwaffe z końcowego okresu II wojny światowej, znajdującego się w zasobach Instytutu Herdera (W. Kreft 2000). Podobnie jak w przypadku innych zbiorów instytutu, szczególnie

¹ Pod redakcją P. Haslingera, W. Krefta, G. Straucholda i R. Zere-lika do końca 2011 roku ukazały się dwa tomy: C. Waack, *Görlitz/Zgorzelec*, 2010 i K. Heffner, W. Kreft, *Opole/Oppeln*, 2011, Marburg: Herder-Institut.

Obszerna recenzja tomu 1 *Görlitz/Zgorzelec* z mapą pokazującą rozmieszczenie opracowywanych w ramach tego atlasu miast, napisana przez Lucynę Szaniawską, ukazała się w „Polskim Przeglądzie Kartograficznym” T. 42, 2010, nr 3, s. 257–260 (przyj. red.).

liczne były materiały dotyczące Śląska. Spośród około 6300 zdjęć niemal 3250 zostało wykonanych właśnie nad Śląskiem, pokrywając znaczne obszary tego regionu (ryc. 1). Duża część tych zdjęć stanowi ostatnie świadectwo niezniszczonych jeszcze krajobrazów miejskich, ukazując w ten sposób nie tylko ich historyczno-kulturowe znaczenie, ale także możliwości badań rozwoju urbanistycznego.

map topograficznych. W przypadku miast znajdujących się na terenie dawnego Księstwa Śląskiego, które wchodziło w skład monarchii habsburskiej, pomocne są tu wyniki kartowań austriackich z lat 1845 i 1880. Dalsze fazy rozwoju pozwalają prześledzić mapy topograficzne wydane w Polsce oraz Czechosłowacji względnie w Republice Czeskiej, a w przypadku podwójnego miasta Görlitz/Zgorzelec, także mapy

Ryc. 1. Pionowe zdjęcie lotnicze Luftwaffe z 26 stycznia 1945 r. pokazuje stopień zniszczeń jeszcze przed rozpoczęciem działań wojennych w Opolu (zerwane mosty na Odrze oraz ślady pożarów i bombardowań). Po zakończeniu wojny zniszczenia sięgały ok. 30% przedwojennej zabudowy; © Herder-Institut

Fig. 1. A Luftwaffe vertical aerial photograph from 26th January 1945 shows the degree of destruction before the beginning of battle in Opole (broken bridges on the Odra river, traces of fires and bombings). After the war was over, the destruction encompassed ca. 30% of prewar buildings; © Herder-Institut

Na całym obszarze tej części Śląska, która od 1742 r. należała do Prus, rozwój urbanizacji można prześledzić w kilku przedziałach czasowych na mapach urzędowych, sporządzanych od 1822 r. w jednolitej skali 1:25 000, poczynając od tzw. *urmesstischblätter*, będących podstawą kolejnych wydań pruskich i niemieckich

wykonane w NRD, a później w zjednoczonych Niemczech.

Na pruskich mapach topograficznych opierały się także ortofotomapy (*Luftbildplanwerk des Deutschen Reiches*) wykonane w latach 1934–1944 na zlecenie rządowe (W. Kreft 1999, M. Spata 1995). Chociaż prac nad fotomapami

nie ukończono i nie zdołano objąć nimi obszaru całego państwa, to jednak zachowały się liczne arkusze pokazujące miasta śląskie. Wraz ze zdjęciami Luftwaffe stanowią one istotne uzupełnienie map topograficznych. Ich wartość dokumentalna, głównie dla badań historycznych o charakterze osadniczym, przemysłowym, komunikacyjnym i krajobrazowym jest tym istotniejsza, że zbiory te nie doczekały się jeszcze szerszego wykorzystania w publikacjach dotyczących rozwoju regionalnego.

Znaczący wpływ na taki stan rzeczy miał podział Europy Środkowej w roku 1945, który przyczynił się nie tylko do zróżnicowania procesów urbanistycznych między jej wschodnią a zachodnią częścią, ale także do jakości i dostępności źródeł o rozwoju miast, nie tylko śląskich. Ze względu jednak na przesunięcia granic i zmiany przynależności państwowej w latach 1918–1945, w przypadku tego regionu czynnik ten jest wyjątkowo ważny, wchodził on bowiem w krąg szczególnych zainteresowań badaczy zarówno polskich jak i niemieckich. O ile w Polsce i NRD dyskusja na temat przeszłości Śląska pozostawała przez dłuższy czas silnie reglamentowana, jeśli nie tabuizowana, to w RFN, gdzie panowała w tym względzie znacznie większa swoboda, debata naukowa na temat rozwoju tego regionu i jego miast zdominowana była przez kręgi związane ze środowiskami jego byłych mieszkańców, w których przeważały nastawienia rewizjonistyczne. Nie pozostało to bez wpływu na jakość debaty². Rozwój po roku 1945 był w niej z reguły marginalizowany lub uwypuklano jego negatywne – przynajmniej z punktu widzenia zabierających głos – aspekty.

Sytuacja taka była po części spowodowana także znaczącymi ograniczeniami swobody poruszania się między krajami „demokracji ludowej”, a zatem utrudnieniem kontaktów „międzyblokowych”. Jej odzwierciedleniem jest fakt, że w państwach Europy Środkowo-Wschodniej do przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. nieliczne mapy topograficzne były właściwie niedostępne dla społeczeństwa i aż do przełomu politycznego w 1989/90 r. nie ukazał się żaden atlas miejski. Natomiast zeszyty poświęcone byłym miastom niemieckim położonym na Śląsku, które zostały wydane w ramach

„Niemieckiego Atlasu Miast”³ (Wrocław, Ząbkowice Śląskie, Złotoryja i Opole) prezentowały głównie pierwotną tkankę miasta z okresu średniowiecza na podstawie planu katastralnego, który przedstawiany był zwykle z perspektywy pierwszej połowy XIX wieku (H.-K. Junk 1985, H. Stoob 1984). Skupiały się one więc na sylwetce miasta i przemianach, jakie dokonały się przed rewolucją przemysłową. W części opisowej zarysowywano jedynie rozwój miasta od średniowiecza do początku XX wieku. Pozwalało to w tym przypadku uniknąć przesadnego eksponowania faktu przejścia tych miast pod polską administrację – jak brzmiała w RFN do roku 1990 oficjalna wykładnia powojennego przesunięcia granicy polsko-niemieckiej.

Koncepcja tych atlasów zgodna była zresztą z wytycznymi Międzynarodowej Komisji Historii Miast (Commission Internationale pour l'Histoire des Villes – CIHV), zatwierdzonymi w 1968 r. w Oksfordzie przez Międzynarodowy Komitet Nauk Historycznych i uzupełnionymi na spotkaniu wydawców atlasów w Münster w roku 1995⁴.

Po roku 1989 w ramach niemieckiego atlasu miast nie opracowywano już miast znajdujących się poza aktualnymi granicami państwa. Polska przystąpiła do ogólnoeuropejskiego programu atlasów miast w 1993 roku jako pierwszy kraj Europy Środkowo-Wschodniej (R. Czaja 2005). W ramach *Atlasu Historycznego Miast Polskich* pod redakcją A. Czachorowskiego, tom 5, *Śląsk* został rozpoczęty w 2001 r. zeszytem dotyczącym Wrocławia. Natomiast czeskie atlasy historyczne miast ukazują się od roku 1995⁵.

Historyczno-topograficzny atlas miast śląskich różni się jednak od atlasów wydawanych w ramach programu CIHV. Jego zadaniem jest bowiem przedstawienie przebiegu rozwoju przestrzennego 34 reprezentatywnie wybranych miast śląskich ze szczególnym naciskiem na okres od rewolucji przemysłowej po czasy najnowsze.

³ *Deutscher Städteatlas*, Red. H. Stoob. t. 1–3, Münster: Verlag Willy Größchen, Dortmund, (t. 1–2): GSV Städteatlas Verlag, Altenbecken (t. 3), 1984–1989.

⁴ Obecnie w 18 państwach powstało w sumie około 300 zeszytów, stanowiących istotną podstawę do dalszych badań porównawczych z zakresu historii i teraźniejszości miast europejskich. Por. www.uni-muenster.de/Staedtegeschichte/bestaende/staedteatlanten.html.

⁵ Pod redakcją F. Šmahela; P. Johanka; E. Semotanovej; L. Slezji NDĽ - äHP Āĕki, *Historický atlas měst České Republiky*, T. 2, Pardubice, Praha: Vojenský zeměpisný ústav, 1995. Jako pierwszy ukazał się dziwnym trafem tom 2. Tom 1 *Litoměřice* ukazał się w roku następnym.

² O ograniczeniach kartografii w tym kontekście por. Ch. Lotz, 2011.

Właśnie w tym okresie w miastach Europy Środkowo-Wschodniej rozpoczęły się dynamiczne zmiany, w czasie których widoczne niegdyś z daleka średniowieczne mury i bramy miejskie, przez długi czas stanowiące barierę dla rozwoju przestrzennego, zniknęły z krajobrazu miejskiego większości ośrodków, a w pozostałych z reguły przestały stanowić element dominujący (ryc. 2).

Ryc. 2. Okładka drukowanej wersji *Historyczno-topograficznego atlasu miast śląskich*. Tom 1: *Görlitz/Zgorzelec*. Po rozłożeniu okładki widoczny w lewym górnym rogu fragment fotografii okazuje się częścią małego kolażu map i zdjęć lotniczych, przypominającego intro wersji internetowej; © Herder-Institut

Fig. 2. The front cover of the printed version of *Historical-Topographical Atlas of Silesian Towns*. Volume 1: *Görlitz/Zgorzelec*. After unfolding the cover, the photo part visible in the upper left hand corner proves to be part of a small collage of maps and aerial photographs similar to the internet version intro; © Herder-Institut

Kanon programowy atlasu, oprócz obszernego w porównaniu z atlasami wydawanymi w ramach programu CIHV tekstu o rozwoju przestrzennym danego miasta, obejmuje również reedycję wspomnianych już urzędowych map topograficznych, od pierwszych map pruskich po aktualne mapy polskie i czeskie oraz zdjęć lotniczych prezentowanych w jednolitej skali 1:25 000. Dzięki stosunkowo jednorodnemu pokazaniu granic powiatów i gmin, sytuacji topograficznej, sieci

połączeń transportowych, a także sieci wód powierzchniowych oraz szczególnych obiektów topograficznych, kanon źródłowy zapewnia możliwość porównania rozwoju przestrzennego. Materiał kartograficzny wzbogacony jest także o inne mapy i plany miast, a przede wszystkim o opracowane specjalnie na potrzeby atlasu mapy faz rozwoju. Ponadto ważnym elementem atlasu jest wizualizacja rozwoju miast za pomocą fotografii, diagramów, tabel i innych materiałów.

Warstwa tekstowa ma charakter interdyscyplinarny. Opisy łączą nowoczesną historię społeczną z kwestiami o charakterze kulturowo-historycznym. Mają one za zadanie spełnić oczekiwania czytelników i użytkowników, które zwiększyły się, odkąd wzrosło zainteresowanie historią miast europejskich, w tym także jej przebiegiem w XX wieku. Coraz szerszym echem odbijają się debaty dotyczące nowych perspektyw urbanistyki i planowania miejskiego oraz historyczno-kulturowych aspektów rozwoju miasta. W tym kontekście wydanie wspólnego niemiecko-polsko-czeskiego opracowania dotyczącego historii miast w XIX–XX w. poszerza horyzont porównawczy i jest przyczynkiem do dalszych badań obszarów miejskich, służących jako wkład do planowego rozwoju miejskiego oraz do wzmocnienia tożsamości regionalnej i lokalnej.

Pierwotnie atlas miał ograniczać się jedynie do 30 wybranych miast śląskich w obrębie granic prowincji pruskiej z 1815 roku (W. Kreft 2009). Wybór miast odbył się po konsultacji z naukowcami z Wrocławia, Katowic i Münster, przy czym kierowano się kryteriami przestrzennymi, specyfiką funkcji miejskich lub osobliwościami danego ośrodka względnie cechami kwalifikującymi go do pełnienia funkcji wzorca. Szczególną uwagę zwrócono przy tym na założenie miasta (m.in. okoliczności nadania praw miejskich) oraz na cechy charakteryzujące strukturę i formę jego rozwoju. W 2008 r., kiedy ostatecznie zapadła decyzja o wydawaniu atlasu, postanowiono dołączyć trzy miasta z dawnego habsburskiego Księstwa Śląskiego, położonego dzisiaj w większej części na terenie Republiki Czeskiej (ryc. 3).

W 2003 r. powstała pierwsza wersja prototypowa cyfrowego wydania atlasu, wtedy jeszcze na CD-ROM, opracowana na przykładzie Opola przez C. Aschingera. W porównaniu z obecną wersją internetową była ona znacznie uboższa pod względem szaty graficznej, interaktywności, a także prezentowanych w niej materiałów do-

datkowych. Wersja internetowa (ryc. 3) powstaje od roku 2009 (<http://www.herder-institut.de/staedteatlas>).

z nich jest tekst o rozwoju przestrzennym miasta oraz dokumentacja rozwoju zasiedlenia, gospodarki i sieci transportowej miasta wraz

Ryc. 3. Mapa przeglądowa wersji internetowej *Historyczno-topograficznego atlasu miast śląskich* z wysuniętą legendą (stan na początek 2012 r.); © Herder-Institut

Fig. 3. A general map of the internet version of the *Historical-Topographical Atlas of Silesian Towns* with a front-end key (state at the beginning of 2012); © Herder-Institut

3. Koncepcja teoretyczna a praktyczne zastosowanie

Celem *Historyczno-topograficznego atlasu miast śląskich* jest przedstawienie rozwoju przestrzennego w XIX i XX w. wybranych miast śląskich na podstawie aktualnego stanu badań. Atlas jest skierowany do szerokiego kręgu odbiorców, w tym osób prywatnie zainteresowanych historią lokalną, dziennikarzy, nauczycieli, ale także badaczy. Wykorzystanie druku i mediów cyfrowych do publikacji atlasu umożliwi osiągnięcie większej liczby odbiorców potencjalnie zainteresowanych tematyką poruszaną w atlasie. Te dwa różne media wymagają jednak odrębnego opracowania, więc dla każdego z miast powstają dwie wersje. Podstawą każdej

z jego zapleczem, głównie w postaci map topograficznych i zdjęć lotniczych prezentowanych w miarę możliwości w skali 1:25 000. Kanon źródłowy obejmuje następujące serie:

Preußische Urmesstischblätter 1:25 000, około 1830 r.

Österreichische Landesaufnahme 1:28 800, około 1845 r.

Österreichische Landesaufnahme 1:25 000, około 1880 r.

Topographische Karte 1:25 000, około 1900 r.

Topographische Karte 1:25 000, około 1940 r.

Luftbildplanwerk des Deutschen Reiches 1:25 000, lata 1934–1944

Pionowe zdjęcia lotnicze 1:25 000, 1944 i 1945 r.

Mapa topograficzna Polski 1:25 000, około 1975 r.

Mapa topograficzna Polski 1:10 000, około 2000 r.

Zakładni mapa České republiky 1:25 000, około 1995 r.

Silniejszą stroną Internetu są jego możliwości wizualizacyjne, o czym można się przekonać już w momencie uruchomienia aplikacji. Spełniająca rolę okładki strona wejściowa zawiera animowane wprowadzenie, które pozwala na pierwsze spojrzenie na medializację historii miast i różnorodność materiałów wykorzystanych w atlasie. Po jego zakończeniu lub pominięciu, użytkownik staje przed wyborem wersji językowej. Obecnie dostępna jest wersja polska i niemiecka. Wersje czeska i angielska są w przygotowaniu. Zmiany wybranego języka można dokonać w dowolnym momencie.

Specyfika wydawnictw cyfrowych polega nie tylko na interaktywności i większej dynamice. Pozwalają one na dowolne poruszanie się po treści. Odpowiedni podział zawartości stwarza możliwość łatwiejszego wyboru treści, które najbardziej interesują danego użytkownika.

Informacje ogólne, zawarte w wersji drukowanej w przedmowie wydawców, słowie wstępnym oraz streszczeniu na okładce, umieszczono w wersji cyfrowej w osobnej zakładce zatytułowanej „Informacje”. Ponieważ dłuższe teksty mają znacznie mniejsze szanse na przyciągnięcie uwagi niż ma to miejsce w źródłach drukowanych, teksty wykorzystane w wersji internetowej *Historyczno-topograficznego atlasu miast śląskich* są krótkie. W zakładce „Informacje” większość z nich mieści się na jednej stronie. Na stronie informującej o wydawnictwach drukowanych atlasu zwraca się uwagę użytkowników, że zawierają one pełne wersje tekstów.

Najważniejszą część atlasu stanowi jednak opis rozwoju miast. Tu występują największe różnice między wersją drukowaną a internetową. Wersja drukowana zawiera obok krótkiego opisu położenia geograficznego danego miasta i zarysu jego historii do końca XVIII w., dłuższe rozdziały poświęcone rozwojowi miasta w XIX–XXI wieku. Badany okres został podzielony na omawiane w osobnych rozdziałach przedziały czasowe, wyznaczone przez lata, w których nastąpiły wydarzenia mające w większości przypadków długotrwały wpływ na rozwój opisywanych miast.

Pierwszy okres rozpoczyna rok 1815, kiedy po wprowadzeniu reform Steina i Hardenberga z 1808 r., w ramach ujednoczenia administracji terenowej w Prusach, prowincja śląska została

podzielona na rejencje ze stolicami we Wrocławiu (który był także siedzibą lokalnego parlamentu), Legnicy oraz Opolu. Na ten okres przypada likwidacja centralizmu państwowego i wpływów aparatu wojskowego na administrację cywilną oraz wzmocnienie samorządów lokalnych, wybieranych przez obywateli.

Następny okres rozpoczyna rok powstania Rzeszy Niemieckiej (Cesarstwa Niemieckiego), a kończy wybuch I wojny światowej, która zakończyła panowanie niemieckie we wschodniej części Górnego Śląska oraz habsburskie w dawnym Księstwie Śląskim. W tym czasie nastąpił najbardziej burzliwy rozwój miast, związany z rozwojem przemysłu i transportu. Szczególną rolę odegrała tu kolej, która okazała się motorem postępu. Gęsta sieć połączeń kolejowych pod koniec XIX w. obejmowała już niemal wszystkie miasta Śląska, a w dogodnym położeniu komunikacyjnym wokół dworców i miejskich odcinków torów powstawały nowe dzielnice przemysłowe i handlowe. Dzięki zdobyciom techniki rozwinęła się również komunalna infrastruktura techniczna i społeczna.

Rozdział poświęcony okresowi międzywojennemu i wojennemu (1919–1945) rozpoczyna się i kończy upadkiem państw regionu w dotychczasowej formie i granicach. Po podziale Górnego Śląska stojące dotąd w cieniu innych miast okręgu przemysłowego Katowice stały się stolicą autonomicznego województwa śląskiego. Szczególna rola tego miasta jako symbolu polskiej tradycji kulturowej na Śląsku i nowoczesnego ośrodka administracyjno-przemysłowego znalazła odbicie także w urbanistyce. Tereny byłego Księstwa Śląskiego, które znalazły się w granicach Czechosłowacji, połączono w 1928 r. z Morawami, poza wschodnią częścią dawnego Księstwa Cieszyńskiego, którą w 1920 r. przyznano Polsce. W niemieckiej części regionu dążono początkowo przede wszystkim do zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych, wynikłych wskutek pauperyzacji ludności w okresie wielkiego kryzysu oraz napływu do miast ludności wiejskiej i optantów z terenów przyznanych Polsce. Motorem przemian urbanistycznych stały się przede wszystkim spółdzielnie budowlane i inne instytucje komunalne oraz instytucje użyteczności publicznej.

Okres powojenny podzielono na dwa rozdziały. Pierwszy obejmuje lata od zakończenia II wojny światowej po rok wielkich przemian społeczno-polityczno-gospodarczych – 1989. Ostatni roz-

dział wydania drukowanego obejmuje rozwój opisywanych miast w okresie transformacji. Zmiany granic i przemiany systemowe doprowadziły po roku 1945 do niemal zupełnej wymiany ludności w wielu zniszczonych miastach śląskich. Rozwój odradzających się miast podporządkowano paradygmatom politycznym. Po przełomowych przemianach z lat 1989 i 1990 zniknęły ograniczenia polityczne charakteryzujące poprzednią epokę oraz zwiększył się udział samorządów i społeczności lokalnych w kształtowaniu rozwoju miast. Większego znaczenia nabrały także czynniki ekonomiczne.

Ta struktura jest mniej widoczna w wersji internetowej atlasu, gdzie podział tekstu jest bardziej bezpośrednio podporządkowany mapom. Mapa stanowi także pierwszą planszę aplikacji. Interaktywna mapa przeglądowa Śląska, która pojawia się po dokonaniu wyboru wersji językowej, zawiera animowaną legendę. Pokazuje ona wszystkie miasta opracowywane w ramach atlasu w kontekście historycznego rozwoju granic regionu. Istnieje możliwość prześledzenia przebiegu granic w pięciu przedziałach czasowych. Jednocześnie mapa ta pozwala na przegląd stanu zaawansowania prac nad poszczególnymi miastami. Dla niektórych miast opracowano krótkie teksty z ogólnym zarysem rozwoju danego ośrodka. Tekst jest zubożony o element wizualizujący szczególne uwarunkowania topograficzne miasta (plan, widok miasta, zdjęcie lotnicze lub mapa) bądź inną jego charakterystyczną cechę. Z czasem te krótkie teksty zostaną zastąpione pełnymi opracowaniami.

Podział tekstu w wersji internetowej dostosowano do kolejnych wydań stojących w centrum prezentacji map topograficznych oraz zdjęć pionowych (w wersji drukowanej znajdują się one na końcu, po części tekstowej). Wymusiło to zmianę struktury w porównaniu z wersją drukowaną. Położenie geograficzne, rozwój zaludnienia oraz historia miasta do końca XVIII w. przedstawione są na osobnych stronach, na których krótkim tekstom na wymienione tematy towarzyszą obrazujące je mapy lub plany, a w przypadku zarysu rozwoju zaludnienia – animowana grafika.

Rozwój miasta począwszy od XIX w. jest przedstawiony na podstawie map topograficznych. Kolejne wydania map topograficznych odpowiadają z reguły mniej więcej granicom wyżej przedstawionych przedziałów czasowych, nie są jednak z nimi identyczne i różnią się w zależ-

ności od opisywanego miasta. Przesunięcie kursora na datę wydania kolejnej mapy, która widnieje na podziałce czasowej, powoduje nałożenie się nowej mapy w formie półprzezroczystej na aktualnie oglądaną. Pozwala to na bezpośrednie porównanie rozwoju tkanki miejskiej między wydaniem kolejnych map. Po kliknięciu na datę, inne mapy stają się niewidoczne. Ponadto istnieje możliwość przesuwania widzialnego pola mapy oraz zmiany skali (trzy stopnie).

Teksty oparto na wydaniu drukowanym, jednak są znacznie krótsze i pozbawione przypisów. Mimo to są nieraz uzupełniane o fragmenty, które pominięto w wydawanych tomach. Treść wersji internetowej dostosowano bowiem do możliwości wizualizacji rozwoju miasta za pomocą dodatkowych materiałów. Składają się na nie plany, fotografie, pocztówki, wycinki prasowe i filmowe powstałe w opisywanej fazie rozwoju lub przedstawiające istotne dla danego ośrodka zdarzenia z tego okresu. Ilość dodatkowych materiałów wizualizujących rozwój miasta jest w wersji internetowej większa, a ponadto istnieje możliwość jej dalszego zwiększania. Należy jednak zaznaczyć, że część materiałów dodatkowych wykorzystano wyłącznie w wersji drukowanej. Opis rozwoju podwójnego miasta Görlitz/Zgorzelec otwiera krótki film z elementami trójwymiarowymi (dostępny też z platformy YouTube: www.youtube.com/watch?v=NRmV1ZP4W1c). W planach jest sporządzenie takiego filmowego wstępu dla każdego z opracowywanych miast, wiąże się to jednak z pozyskaniem – niemałych – środków finansowych na realizację tego celu.

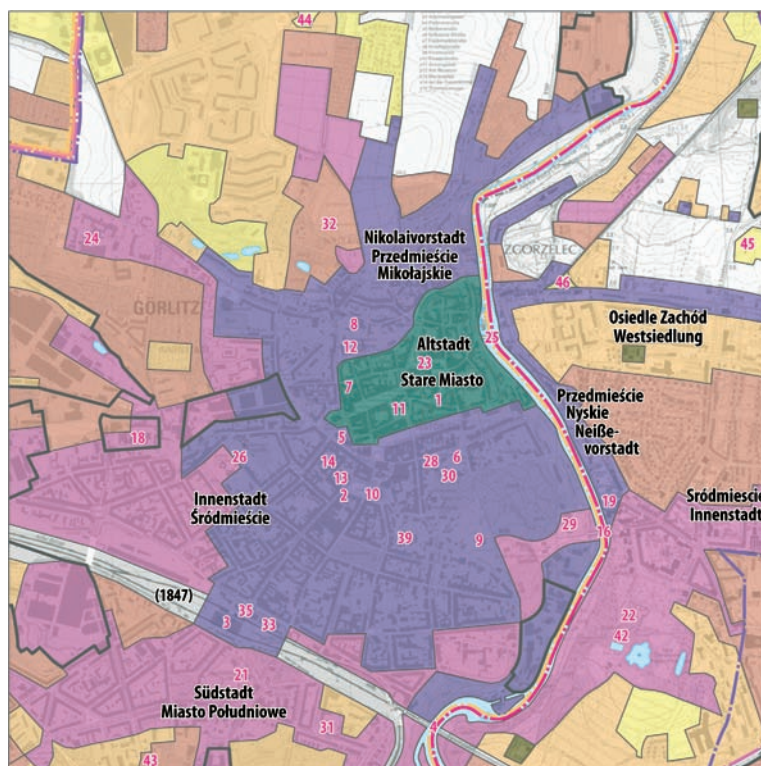
Do przeglądu części materiałów dodatkowych można przejść bezpośrednio z interaktywnych łączy w tekście opisującym fazę rozwoju miasta. Umożliwiają one także lokalizację na mapie ważniejszych obiektów wymienionych w tekście. Większa jednak część materiałów dodatkowych dostępna jest z osobnej zakładki.

Szczególną rolę odgrywają opracowane na potrzeby atlasu, również w skali 1:25 000, mapy faz rozwoju poszczególnych miast (ryc. 4). Obrazują one zmiany przestrzenne i rozwój miast, które zostały przedstawione w części opisowej. Uzupełniają je elementy obrazowe, które odnoszą się do poszczególnych przedziałów czasowych i są czytelne jedynie w połączeniu z przestrzenną sytuacją danego miasta, na którą wpływają m.in. zmiany granic administracyjnych.

W wersji internetowej mapa faz rozwoju dostępna jest w dwóch skalach. Animowana prezen-

tacja nie ogranicza się tylko do przedstawienia rozwoju terytorialnego i przyłączonych miejscowości wraz z różnymi formami ich nazw, ale pokazuje również zróżnicowanie przestrzeni mieszkalnej, przemysłowej i sieci transportowej, ważniejsze budynki publiczne i tereny zielone.

jeżeli ma ona zawierać materiały dodatkowe, nie zawarte w wersji drukowanej. Jednakże dzięki wykorzystaniu nowych mediów można powiększyć krąg zainteresowanych publikacją, którym cyfrowa wizualizacja umożliwi dodatkowo interaktywne łączenie mapy, obrazu i tekstu. Dzięki

Ryc. 4. Fragment mapy faz rozwoju Görlitz i Zgorzelec; © Herder-Institut

Fig. 4. Part of development stages map of Görlitz and Zgorzelec; © Herder-Institut

4. Zakończenie

Niewątpliwą zaletą wersji internetowej jest możliwość ciągłej aktualizacji, co może jednak okazać się procesem czasochłonnym. Także przetworzenie treści przeznaczonych do wydania książkowego na formę, która może zaspokoić wymagania i przyzwyczajenia użytkowników Internetu, jest pewnym wyzwaniem, zwłaszcza

interaktywności użytkownik ma okazję aktywnie uczestniczyć w liniowym procesie, szczególnie atrakcyjnym dzięki animowanym mapom faz wzrostu oraz dodatkowo opracowanym widokom miast i budynków, umożliwiającym wgląd w trzeci wymiar, a tym samym kształt miasta. Ponadto wersja internetowa może stanowić dobrą reklamę dla wersji książkowej – i *vice versa*.

Literatura

- Czaja R., 2005, *Bilanz und Perspektiven der polnischen Städteforschung*. W: *Stadt und Region. Internationale Forschungen und Perspektiven. Kolloquium für Peter Johaneck*. Pod red. H. Duchhardta i W. Reininghaus. Köln – Weimar – Wien: Böhlau, „Städteforschung“ A/65, s. 13–30.
- Junk H.-K., 1985, *Städte Mittel- und Ostdeutschlands im Deutschen Städteatlas. Bemerkungen zur III. Lieferung*. „Nordost-Archiv“ B. 18, H. 79, s. 215–230.
- Kreft W., 1999, *Historische Luftbilder Schlesiens als Quelle der landesgeschichtlichen Forschung und der regionalen Raumbewertung*. W: *Mapa w pracy historyka. Materiały XIX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii*, Wrocław 10–12 września 1998. Pod red. T. Bogacz i B. Konopskiej. „Z Dziejów Kartografii” T. 11, Wrocław, s. 59–71.
- Kreft W., 2000, *Das östliche Mitteleuropa im historischen Luftbild. Bildflüge 1942–1945 über Brandenburg, Ostpreußen, Polen, Pommern und Schlesien*. „Sammlungen des Herder-Instituts zur Ostmitteleuropa-Forschung” 8, Marburg: Herder-Institut.
- Kreft W., 2009, *Rozwój miast na Śląsku w XIX i XX w.* W: *Śląsk w czasie i przestrzeni*. Pod red. J. Nowosielskiej-Sobel i G. Straucholda. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, „Spotkania Dolnośląskie” 4, s. 199–230.
- Lotz Ch., 2011, *Die anspruchsvollen Karten. Polnische, ost- und westdeutsche Auslandsrepräsentationen und der Streit um die Oder-Neiße-Grenze (1945–1972)*. „Studien des Leipziger Kreises” 10, Magdeburg: Meine Verlag.
- Spata M., 1995, *Das Luftbildplanwerk 1:25 000 des Deutschen Reiches. Eine Quelle für Landes- und Heimatkundliche Studien*. W: *Ziemia Kłodzka w dawnej kartografii*. Pod red. K. Oniszczuk-Awiżeń, R. Gładkiewicza, M. Spaty i R. Wytyczaka. Kłodzko: Muzeum Ziemi Kłodzkiej, s. 9–11.
- Stoob H., 1984, *Schlesien im Rahmen der Verbreitungskarten zum Deutschen Städteatlas*. „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” H. 25, s. 3–24.

Źródła internetowe

- <http://www.cish.org/> [International Committee of Historical Sciences (IHS) / le Comité International des Sciences Historiques (CISH)]
- <http://www.historiaurbium.org> [Commission Internationale pour l'Histoire des Villes]
- <http://www.uni-muenster.de/Staedtegeschichte/bestaende/staedteatlanten.html> [Europäische Städteatlanten]

Źródła kartograficzne

- Atlas Historyczny Miast Polskich*. Red. A. Czachorowski. Tom V, Śląsk, z. 1. Wrocław. Red. M. Młynarska-Kaletynowa. Wrocław: Via Nova, 2001.
- Deutscher Städteatlas*. B. 1–3. Red. H. Stoob. Münster: Verlag Willy Grötschen, Dortmund (B. 1–2): GSV Städteatlas Verlag, Altenbecken (B. 3), 1984–1989.
- Historický atlas měst České Republiky*. T. 2. *Pardubice*. Red. F. Šmahel, P. Johaneck, E. Semotanová, / 60]i N - äHP Ćka. Praha: Vojenský zeměpisný ústav, 1995.
- Historisch-topographischer Städteatlas von Schlesien: Das Beispiel Oppeln*. C. Aschinger, CD-ROM (demo). Berlin, 2003.
- Historyczno-topograficzny atlas miast śląskich / Historisch-topographischer Atlas schlesischer Städte*. T. 1. *Görlitz/Zgorzelec*. Oprac. Ch. Waack. Pod red. P. Haslingera, W. Krefta, G. Straucholda i R. Żerelika. Marburg: Herder-Institut, 2010.
- Historyczno-topograficzny atlas miast śląskich / Historisch-topographischer Atlas schlesischer Städte*. T. 2. *Opole/Oppeln*. Oprac. K. Heffner, W. Kreft, Pod red. P. Haslingera, W. Krefta, G. Straucholda i R. Żerelika. Marburg: Herder-Institut, 2011.
- <http://www.herder-institut.de/staedteatlas> [Historyczno-topograficzny atlas miast śląskich / Historisch-topographischer Atlas schlesischer Städte / Historicko-topografický atlas slezských měst]

Presentation Possibilities of Town Development in Printing and Digital Version on Example of Historical-Topographical Atlas of Silesian Towns

Summary

Key words: historical atlases of towns, Silesia, hybrid publications, topographic maps, aerial photography

Despite a still widespread scepticism, digital publishing has become a common way to distribute a quite different range of publications. It is getting more and more important, especially in the academic world. Therefore, the present paper discusses the option of

hybrid publishing which is a particular interesting option for historical atlases as it is shown by the *Historical-Topographical Atlas of Silesian Towns*.

The atlas displays the spatial developments of 34 selected Silesian towns from the beginning of industrialization in the 19th century until present times. Each issue of the atlas contains a wide range of topographic

maps (standard scale of 1:25 000), starting with the Prussian *Urmesstischblätter* from the early 19th century to modern Polish and Czech maps, as well as the German orthoimages and aerial photographs. These unique aerial photographs which had been taken by the German Luftwaffe during the final period of World War II were often the last images of urban landscapes of Silesia before the heavy war damages occurred.

The Internet version of the atlas is an interactive linking of maps, images, texts and film sources on urban history of the chosen cities. After loading the application and the dynamic introduction, there initially follows a town overview. The switchable legend on the main map shows the border movements of Silesia during the assessment period. The shifting of borders formed the most significant caesuras for urban development in Silesia, particularly in the 20th century. An additional information part provides different texts on the concept of this collaborative project.

After clicking on a town in the overview map, a timeline appears which is used to visualize the spatial development of the respective settlement of the town using maps, aerial images and a 3D trailer. 'Additional

materials' contain further graphic views, town maps, photographs, and films which also provide an image of the town, whilst the description offers informative texts on its respective development phase. In comparison with the print issue of the atlas, the texts are abridged and adapted to the graphic materials which are used in the digital version.

The completion of the survey of the spatial development of each town is depicted by the growth phases maps. In the digital version of the *Historical-Topographical Atlas of Silesian Towns* they build one animated map, which brings together the spatial and temporal developments described in the textual contributions.

In parallel with the interactive online version, the research results will be published in the form of individual bilingual volumes for each town. In addition to the complete texts on the development of the respective towns written by an international team of authors and the edited maps at a scale of 1:25 000, these also include an extensive bibliography. So far the two volumes *Görlitz/Zgorzelec* (2010) and *Opole/Oppeln* (2011) have been published.

Translated by author

